

EVFEMIZMLARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Jo'rayeva Nilufar Shuxrat qizi

Buxoro davlat universiteti,

Nemis va fransuz tillari kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilshunoslikda “evfemizm” va “tabu” tushunchalarining ahamiyati, tabu va evfemizmlar xalqning ijtimoiy hayoti, milliy urf-odatlarini, mentaliteti bilan bog'liq holda mavjud bo'lishi, bu ikki tushuncha madaniyat va til manbalaridan tarkib topgan etnolingvistik atamalar ekanligi haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, o'zbek va fransuz tili leksikasida mazkur tushunchalarning tutgan o'rni haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: evfemizm, tabu, evfemizmlashtirish, semantik kategoriya, stilistik vosita.

Аннотация. В данной статье идёт речь о важности понятий «эвфемизм» и «табу» в лингвистике, о существовании табу и эвфемизмов по отношению к социальной жизни, национальным традициям, менталитету народа. Эти два понятия являются этнолингвистическими терминами, полученными из культурных и лингвистических источников. Кроме этого в статье исследуются роль этих понятий в лексике узбекского и французского языков.

Ключевые слова: эвфемизм, табу, эвфемизация, смысловая категория, стилистический инструмент.

Abstract. This article discusses the importance of the concepts of “euphemism” and “taboo” in linguistics, the existence of taboos and euphemisms in relation to the social life, the national traditions and the mentality of the people. These two concepts are ethnolinguistic terms derived from cultural and linguistic sources. In addition, the article examines the role of these concepts in the vocabulary of the Uzbek and French languages.

Keywords: euphemism, taboo, euphemization, semantic category, stylistic tool.

Har bir fanda rivojlanish bo'lgani kabi tilshunoslik ham kundan-kunga taraqqiy topib, turli yangi oqimlar, yo'nalishlar, yangi ilmiy-nazariy qarashlarning paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Darhaqiqat inson tili benihoya murakkab bo'lib, uning barcha jihatlarini yaxlitligicha va birdaniga tasavvur qilish o'ta murakkabdir. Shunday bo'lsa-da, dunyo tilshunosligi tarixidagi bir necha asrlik tajribalar turli oqim namoyandalari tilni tadqiq etishni eng maqbul yo'l hisoblab, bu yo'lda o'rganish obyektni va uning mohiyatini aniq ko'rsatib berish uchun butun umrlarini sarflaganlarini ko'rsatadi¹ Hozirgi zamon yetakchi tilshunoslik ilmiy markazlarida "evfemizm" tushunchasi nihoyatda keng qo'llaniladi, semantik kategoriya sifatida muloqotning mazmunga boy jihatlarini namoyon etadi, ifodalangan fikr-mulohazaning muloqot jarayonidagi nufuzini oshiradi. "Evfemizm" yunoncha "yumshoq ifodalash" so'zlovchiga aytish noqulay, noo'rin yoki qo'pol tuyulgan so'z va iboralarning sinonimi sifatida paydo bo'lgan so'zlardir.

Leksikograf O.S. Axmanova tahriri ostida nashr qilingan lingvistik lug'atda evfemizmga „so'zlovchiga beadab, qo'pol, nazokatsiz ko'ringan, o'z sinonimi o'rnida qo'llanila oluvchi hissiy bo'yoqsiz so'z va ibora“ degan izoh keltirilgan².

D.N.Shmelev ham shu mazmunga hamohang „evfemizm – so'zlovchiga ma'lum sharoitda noma'qul ko'ringan, nihoyatda o'tkir, aytilishi odobdan sanalmagan, ayni bir ma'noni ifodalashga xizmat qiladigan, nomunosib so'zdan saqlanish maqsadida yumshatilgan ifoda“ deb izohlaydi³.

Evfemizm salbiy voqelikni atashdan qochish, shunday voqelikning salbiy ta'sirini yumshatish uchun xizmat qilib, kishining izzat-nafsiga tegadigan, unga malol keladigan, hurmatsizlik ifodalaydigan, axloqiy me'yorlarga zid keladigan holatlarning yoki to'g'ridan to'g'ri aytish mumkin bo'lmagan maxfiy voqeliklarning salbiy ta'sirini kamaytirish, ularni yashirish, berkitish; noxush xabarni beozorroq, yumshoqroq shaklda yetkazish, ifodalash uchun ishlatiladi. Tilda muayyan nutq

¹ Жўраева М.М. Француз ва ўзбек тилларида модаллик категориясининг лингвокогнитив, миллий-маданий хусусиятлари. Филол. фанлари доктори... дисс. – Т., 2017. – Б.15

² Лингвистический энциклопедический словарь / О.С.Ахмановой. -2-е изд.,стер. – М : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.;

³ Шмелёв Д. Н. Эвфемизмы // Русский язык: энциклопедия / под ред. Ф.П. Филина, - М.: Советская энциклопедическая, 1979.

vaziyati talabi bilan vujudga kelgan evfemizm ham mavjudki, ularning ma'nosi ko'pincha matn orqali oydinlashadi. Evfemizm ilmiy va rasmiy uslublarda keng qo'llanadi⁴. Evfemizmni badiiy adabiyotlar orqali o'rgansak, stilistik vosita sifatida katta ahamiyat kasb etishini ko'rish mumkin. Badiiy asarlarning tarjimasida bu hol yaqqol ko'zga tashlanadi. Tilshunos olimalar, D.H. Karimovaning ilmiy tadqiqotlarida⁵, M.M. Mahmudovaning tarjimaga oid ilmiy maqolalarida⁶ evfemizmning namunalarini uchratish mumkin. Evfemizmlar nafaqat adabiy-badiiy asarlarda ishlatiladi, balki ularni qo'llash so'zlovchidan katta san'atni talab qiladi.

Insoniyatning madaniy taraqqiyoti til rivojiga ta'sir qilib, madaniyat yuksalgani sayin evfemizmlar ham sayqallanib bordi. "Shuning uchun, evfemizm hodisasini o'rgana turib, albatta, uning kelib chiqishi bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy-madaniy muhitni inobatga olish kerak"⁷.

Xorij tilshunosligida evfemizmga boshqa yondosh hodisalar kriptologiya, jargon bilan teng munosabatda qaralishi e'tiborlidir. Shuningdek, evfemizmlarning yondosh hodisalar (yashirin nutq, kriptologiya, meditsinadagi latinizm, harbiy parollar) bilan qorishtirilgan holatlari ham ko'zga tashlanadi⁸. Darhaqiqat, evfemizm inson nutqida eng muhim birlik hisoblanadi. Evfemik hodisalar o'zida til va madaniyat mushtarakligini aks etadi. Odamning nutq faoliyati axloqiy normalarga rioya qiladi. Shubhasiz, muloqot madaniyati darajasini, nutqiy madaniyat saviyasini ko'rsatuvchi muhim vositalardan biri evfemistik ifodalardir. Evfemizmlar haqida fikr yuritar ekanmiz, evfemizmning lingvokulturologik fenomen ekanligini ta'kidlashimiz kerak. Ya'ni evfemizmlarni tahlil qilganimizda, ayniqsa, fransuz va o'zbek tilshunosligida evfemizmlarning o'rni, ularning mohiyatini ko'rib chiqqanimizda, bu ikki tilda evfemizmlar madaniyat jihatdan tubdan farq qilishini guvohi bo'ldik. Bu ayniqsa, milliy mentalitet, madaniy o'ziga xoslik bilan chambarchas bog'liq.

⁴ Шомаксудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Х., Ўзбек тили стилистикаси, Т., 1983.

⁵ Каримова Д.Х. "Variability and invariability in fairy tales (as the example of the translation of grimm's fairy tales)", International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 06, 2020. – Б. 138-144

⁶ Махмудова М.М. "Preservation of originality in the translation of Goethe's works", International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 06, 2020. – Б. 152-159

⁷ Крысин Л.П. Эвфемизмы с современной русской речи. Русский язык конца столетия. – М.: ЭКСМО, 1996.

⁸ Эвфемизмы в лексической системе современного русского языка. – М., 2007. -264 с.

Aslini olganda, o'zbek tilidagi evfimizmlarning ildizi diniy qarashlar bilan chambarchas bog'liq. Islom dini ta'limotiga ko'ra, yomon so'zlarni ishlatib, til bilan bo'lsada birovning ko'ngliga ozor berish gunoh sanaladi. Ba'zi o'zbek oilalarida erkak xotiniga katta qizining ismi bilan, xotin esa eriga katta o'g'lining ismi bilan yuzlanadi. Xotinga nisbatan *onasi*, *oyisi*, *ayasi*, erga nisbatan *otasi*, *dadasi*, *adasi* kabi murojaat shakllarini qo'llash mumkin: *To'g'ri*, *dadasi*, *men aytaman*. *Hoy onasi*, *suyunchini cho'z*. Mazkur xitob shakllari ibtidoiy davrlardan qolgan tabu qoldig'i bo'lib⁹, u oilada er-xotindan ko'ra ko'proq bolalarning ota-ona juftligini, sherikligini, ya'ni bolalarning qadrini, ahamiyatini namoyon qiladi. O'zbek xonadonlarida ayollar o'z turmush o'rtoqlarini boshqalarning oldida ismi bilan atab chaqirishlari erish, hatto, uyat deb qaralgani bois, "*dadajonisi*" (*père de mes enfants*), "*turmush o'rtog'im*" (*compagnon de ma vie*), "*jufti halolim*" (*mon couple*) kabi evfemizmlar paydo bo'lgan. Shu bilan birga, o'zbek madaniyatiga ko'ra erkaklar ham o'z ayollarini "*oyijonisi*" (*mère de mes enfants*), "*rafiqam*" (*mon bien-aimé*), "*ayolim*" (*ma femme*) kabi so'zlar bilan ataydilar. Bu o'rinda farang erkaklari "*ma belle*", "*ma chérie*", "*mon coeur*" so'zlaridan foydalanishadi.

Fransuz tilida ishlatiladigan "*dame*", "*demoiselle*", "*jeune-fille*" kabilar "*femme*" so'zining o'rnida qo'llanilib, so'zlovchining murojaat qilinayotgan shaxsga bo'lgan hurmatini, uning yoshini va oilaviy holatini inobatga olgan holda, e'tibor bilan so'zlayotganidan darak beradi. Bu so'zlar o'zbek tilida ham o'ziga xos alternativga ega bo'lib, "*qizoyim*" (*mademoiselle*), "*qiz*" (*jeune-fille*), "*ayol*" (*une femme adulte*), "*onaxon*" (*une femme senior*) kabi ishlatiladi.

Bundan tashqari, kelinlar qaynona so'zi o'rniga "*oyijon*" (*ma chère maman*), *qaynota* so'zi o'rniga esa "*dadajon*" (*mon cher papa*) so'zlarini ishlatishadi. Ammo, fransuz ayollari turmush o'rtoqlarining ota-onasini ularning ismi bilan chaqirishadi, va bu ular uchun oddiy hol. O'zbek xonadonlarida kelin homilador bo'lganligi haqidagi xabarni ham to'g'ridan-to'g'ri aytish uyat hisoblanganligi uchun "*homilador*" so'zi o'rniga "*bosh qorong'u*", "*og'ir oyoq*", "*ikki qat*", "*ikki jon*" kabilar qo'llaniladi. Fransuz tilida ham mazkur holatni ifodalash uchun ishlatiladigan

⁹ Kuçkartayev İ. Özbeklerde Hitap Sözlari ve Hitap Kültürü // Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri. A., 2000, s. 325.

evfemizmlar mavjud bo'lib, ular quyidagilardir: *“Autour de bébé”, “attendre un enfant”, “être mère”, “la femelle en gestation”, “gestante”, “en voie de famille”, “avoir un polichinelle dans le tiroir”*.

Yuqoridagi aytilgan fikrlardan xulosa qiladigan bo'lsak, evfemizm - qo'pol yoki dag'al so'z va iboralarni nisbatan yumshoq ifoda etadi. Evfemizm har xil noto'g'ri tushunchalar, irim - sirim, diniy e'tiqodlarni berkitishda o'rab turgan dunyo hodisalari, aniq bir belgilangan narsalarni nomi bilan berkitishda leksik ta'qiqlarni natijasini, nima oqibatida inson kinoyali iboralarni qo'llashini bildiradi. Boshqacha aytganda, aytish uyat, eshivilishi qo'rqinchli, xavfli, noxush deb hisoblangan, insonda yomon his - tuygular uyg'otadigan narsa - hodisa yumshoq, muloyim, yoqimli, erkalovchi, beozor, chiroyli ma'no - mazmun ifodalovchi so'z va iboralar almashtirib aytilishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Жўраева М.М. Француз ва ўзбек тилларида модаллик категориясининг лингвокогнитив, миллий-маданий хусусиятлари. Филол. фанлари доктори... дисс. – Т., 2017. – Б.15
2. Лингвистический энциклопедический словарь / О.С.Ахмановой. -2-е изд.,стер. – М : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
3. Шмелёв Д. Н. Эвфемизмы // Русский язык: энциклопедия / под ред. Ф.П. Филина, - М.: Советская энциклопедическая, 1979.
4. Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Ҳ., Ўзбек тили стилистикаси, Т., 1983.
5. Каримова Д.Ҳ. “Variability and invariability in fairy tales (as the example of the translation of grimms` fairy tales)”, International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 06, 2020. – Б. 138-144
6. Маҳмудова М.М. “Preservation of originality in the translation of Goethe’s works”, International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 06, 2020. – Б. 152-159